

1.03 Kratki znanstveni prispevek

UDK 672.1:625.748.52(497.473Idrija)"18"

Prejeto: 9. 4. 2018

Simona Kermavnarmag., Grčarevec 3, SI-1370 Logatec
e-pošta: simona.kermavnar@gmail.com

Idrijski vodnjak z rudarjem¹

IZVLEČEK

Članek obravnava t. i. Korletov vodnjak v Idriji, predvsem njegov litoželezni del, ki je bil izdelan v Auerspergovski livarni v Dvoru pri Žužemberku. Pri izdelkih umetniškega liva iz 19. stoletja se vedno znova zastavlja vprašanje, kateri so bili uliti po skicah v prodajnih katalogih drugih železarn in kateri po osnutkih v tovarni zaposlenih umetnikov in inženirjev, kajti praksa je bila, da so livarne svoje izdelke pogosto kopirale po vzoru drugih, si izposojale ali kupovale modele itd. V konkretnem primeru se je Auerspergova livarna naslonila na list iz kataloga Salmove livarne v Blanskem, s katero so bili lastniki tako v poslovnih kot tudi sorodstvenih zvezah.

KLJUČNE BESEDE

lito železo, livarne, livarna Dvor (Hof), Salmova livarna, vodnjak, Idrija, Dvor pri Žužemberku, Višnja Gora, Blansko, Auerspergi, Salm-Reifferscheidt, Franc Ksaver Zajec, Jakob Kokalj, Valvasor, idrijski rudnik živega srebra

ABSTRACT

FOUNTAIN WITH THE MINER IN IDRİJA

The article deals with the so-called Karel's fountain in Idrija, especially with its cast iron part, which was made in the Auersperg Foundry at Dvor near Žužemberk. In connection with the nineteenth-century artistic castings a question arises as to which of them were shaped according to sketches in the sales catalogues of other ironworks and which were designed by the engineers and artists employed in the factory itself. Namely, it was quite customary for foundries to copy other products, rent or buy models, etc. In the case of the Idrija fountain, Auersperg's foundry relied on the drawing in the catalogue of Salm's foundry in Blansko, Moravia. The owners of the two foundries were connected through business as well as family ties.

KEY WORDS

cast iron, foundries, Dvor (Hof) foundry, Salm's foundry, fountain, Idrija, Dvor near Žužemberk, Višnja Gora, Blansko, the Auerspergs, Salm-Reifferscheidt, Franc Ksaver Zajec, Jakob Kokalj, Valvasor, Idrija Mercury Mine

¹ Članek je nekoliko predelan in z opombami dopolnjen tekst, objavljen v *Idrijskih novicah* 23. 3. 2018. Za pomoč pri raziskavi se zahvaljujem kustosu Milanu Koudelki iz Muzeum Blanenska v Blanskem. Zahvala gre tudi osebju Mestne knjižnice Idrija ter Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Enote v Idriji.

Na Scopolijevem trgu v Idriji stoji zanimiv vodnjak, ki ga sestavlja spodaj kamnit in zgoraj litoželezen del, zaključen s figuro rudarja. Njegova prvotna lokacija je bila pred vhomom v veliko poslopje Bašerije, ki se je raztezalo ob sedanji Lapajnetovi ulici in v katerem je bila izpiralnica, prebiralnica in drobilnica rude. Prva stavba je bila tam postavljena verjetno v 17. stoletju. Postopoma so jo povečevali, proti koncu 2. svetovne vojne je bila precej poškodovana, leta 1966 pa so jo porušili. Vodnjak je dal tam leta 1868 postaviti takratni idrijski župan Karol Höchtl (Hochtl),² o čemer priča ploščica na osrednjem stebrastem delu nad pipami z napisom *KAREL/1868* (sedanja medeninasta ploščica je sekundarna, prvotna je vidna pod njo). Höchtl je bil c. kr. notar, v Idriji je županoval slabih deset let (1861–1870), potem je odšel v Ljutomer in umrl leta 1896 v Gradcu.³ Vodnjak je po svojem mecenu imenovan Korletov (*Carli/Karls Brunnen*).⁴ Priklučen je bil na starejši vodovod, na katerega je na obcestnem zidanem loku

Idrija, t. i. Korletov vodnjak (foto: Samo Trebižan).

² Arko, *Zgodovina Idrije*, str. 216. V Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Enota v Idriji, hranijo spis z naslovom *Vodnjak »Karol Höchtl« (pred rudn. pralnico) in kanalizacija. Zgradbeni spisi, stroškovnik. Pravne listine in razmerje, 1868* (SI_ZAL_IDR/0129. Občina Idrija, arh. št. 112).

³ *Slovenski gospodar*, 3. 9. 1896, št. 36, str. 309.

⁴ Gl. op. 2 (*Vodnjak »Karol Höchtl«* [...]).

Bašerije opozarjala vzdana plošča z napisom: *Vodovod s sosednjimi zgradbami je bil pod c. kr. svetnikom ALOJZIJEM PRETTNERJEM nov zgrajen v letu Gospodovem 1825.*⁵

Leta 1996 so vodnjak prestavili na Scopolijev trg pred Švico (Kosovelova 8), stavbo, ki so jo leta 1995 zaradi slabega stanja podrli, še istega leta pa znova pozidali.⁶ Z njo so povezani trije pomembni možje, ki so v Idriji delovali v 18. stoletju: politehnik Franc Anton pl. Steinberg, zdravnik in naravoslovec Janez Anton Scopoli ter kirurg in naravoslovec Baltazar Hacquet. Ob hiši se sredi 18. stoletja omenja vrt, na katerem je verjetno stal kamnit vodnjak v obliki keliha, od tod najbrž tudi drugo ime za stavbo, namreč Fontaniš.⁷ Vodnjak je bil nazadnje obnovljen leta 2007, ko so bili restavrirani njegovi kovinski deli – med drugim so bili rekonstruirani manjkajoči deli bronaste listne kronice na vrhu stebra. Takrat je bila restavrirana tudi rudarjeva figura, pobarval jo je Nande Rupnik.⁸

Spodnji del Korletovega vodnjaka iz hotaveljskega apnenca je verjetno izdelal cerkljanski kamnosek Jakob Kokalj (1857–1936) iz Gorenjih Novakov.⁹ Sestavljata ga profiliran okrogel bazen in osmerokoten podstavek, stoječ na dvojni kvadratasti stopnici. Glede na letnico Kokaljevega rojstva je torej jasno, da sedanji kamniti del vodnjaka ni primaren. Ob tem se zastavlja vprašanje, kaj se je zgodilo z vodnjakom z vrta ob Švici. (Ga je Kokalj morda le nekoliko predelal in je spodnji del vodnjaka na Scopolijevem trgu praktično tisti vodnjak, ki je na vrtu Švice stal že v 18. stoletju? Kje je sicer tisti kamniti vodnjak?)

V pričujočem prispevku nas zanima predvsem litoželezni del vodnjaka, ki je bil izdelan v livarni Dvor pri Žužemberku.¹⁰ Prvotno je torej predstavljal samostojno zaključeno celoto, najverjetneje je stal neposredno na tleh ali na nekem podstavku, podobno kot lahko še danes vidimo pri v osnovi zelo podobnem nekoliko mlajšem Valvasorjevem vodnjaku v Višnji Gori (1872),¹¹ ki je bil prav tako ulit v

⁵ Terpin, *Stara Idrija*, str. 31–47: 40.

⁶ Prim. Vidic Grah, *Prenova stavbe Kosovelova*, str. 73–80; Boškovič, *Ob prenovi Švice*, str. 81–85; Terpin, *Švica*, str. 123.

⁷ Arko, *Zgodovina Idrije*, str. 96; Vidic Grah, *Prenova stavbe Kosovelova*, str. 80; Kavčič, *Ponovno odkritje*, str. 88–90: 89.

⁸ Ustni vir Nande Rupnik; Idrija-Arhiv. Korletov vodnjak na popravilo, 21. 5. 2007 (<http://www.idrija.com/03novicadneva/idrija-novice-arhiv/2007/05-21.htm>, 2. 4. 2018).

⁹ Horvat (*Sto vodnjakov*, str. 71) ga napačno imenuje Jakob Miklavčič, letnici rojstva in smrti pa sta pravilni. Kokalj je med drugim izdelal kamnit vodnjak v obliki čaše, ki je prvotno stal v središču Cerknega na »Starem placu« pred župnijsko cerkvijo sv. Ane, sedaj pa je na pokopališču pri podružnični cerkvi sv. Jerneja. Tam je tudi pokopan. Za Kokalja gl. Prezelj, *Prispevki*, str. 110–111 (priimek navaja v obliki Kokelj, na nagrobni plošči zapisana oblika Kokalj); Čemažar, *Novaki*, str. 138–139.

¹⁰ Prim. Žargi, *Železni vodnjaki*, str. 62; Horvat, *Sto vodnjakov*, str. 158–159.

¹¹ Žargi, *Železni vodnjaki*, str. 62; Žargi, *Izdelki livarne*, str. 277–278, sl. 182 (str. LXXVI); Žargi, *Izdelki umetniškega*, str. 52; Horvat, *Sto vodnjakov*, str. 158–159.

Višnja Gora, Valvasorjev vodnjak (foto: Jože Gros).

dvorski livarni. Tam sta poleg osrednjega stebrnega dela nameščena še litoželezna zbiralnika za vodo v obliki vaz (nem. *Brunnenstock*/pl. *Brunnenstöcke*, *Brunnenschalen*). Mimogrede, osem identičnih vaz, na osrednjem delu čaše okrašenih s trtnimi listi in viticami med punciranima trakovima, vidimo tudi pred stopniščem dvorca Podturn (današnji Tivolski grad) v mestnem parku Tivoli v Ljubljani. Tam je kratek čas živel feldmaršal Jožef Vencelj Radetzky, ki je dal grad obnoviti in preurediti park – takrat so pred stopniščem postavili litoželezne vaze. Bile naj bi uvožene,¹² vendar je glede na to, da so enake tistima ob višnjegorskem Valvasorjevem vodnjaku, jasno, da so bile izdelane v Auerspergovli livarni na Dvoru. S to plemiško družino pa je bil ne nazadnje Radetzky po ženini strani tudi v sorodu.¹³ Osrednji del vodnjakov v Idriji in Višnji Gori je zasnovan v obliki stebra (nem. *Brunnenständer*, *Druckständer*), in sicer osemkotnega, s pipami (nem. *Ausläufen*, *Auslaufrohren*).

¹² Pergovnik in Zupan, Ljubljana. Tivoli, str. 63.

¹³ Franciška Romana grofica Strassoldo-Gräfenberg je bila hčerka grofa Leopolda Strassolda in Marije Franciške Romane iz rodbine Auersperg, in sicer iz glavne linije na Turjaku (prim. Preinfalk, Feldmaršal, str. 31–32).

Idrija, t. i. Korletov vodnjak, izrez (foto: Simona Kermačnar).

Idrija, t. i. Korletov vodnjak, izrez z rudarjem (foto: Samo Trebižan).

Višnjegorski ima dve, medtem ko so v Idriji štiri v obliki stiliziranih ribjih glav, ki izraščajo iz konzolic, oblikovanih kot perforirani akantovi listi; dve od njih sta na steber priviti z vijaki. Vogali stebra so poudarjeni z izstopajočimi pasovi, krona ga širok venec listovja, na vrhu pa stoji celopostavni kip rudarja s krampom v desnici in kladivom v levici (višina kipa skupaj z nizkim podstavkom v obliki gomile zemlje je ok. 72 cm).

Auerspergova železarna na Dvoru¹⁴ je začela obratovati leta 1796. Sprva je bila klasična fužina, po letu 1822, ko je njen direktor postal Ignaz Vitus Engelbert pl. Pantz (1756–1836), ki je študiral rudarstvo in fužinarstvo na znameniti rudarski akademiji v Banski Štiavnici (nem. Schemnitz) na današnjem Slovaškem,¹⁵ pa se je bolj intenzivno preusmerila v železolivarno. Leta 1836 je dobila naziv Cesarsko-kraljeva privilegirana tovarna za litoželezno in kovano blago kneza Auersperga (*K. K. Privilegierte Fürst von Auerspergische Guss- und Schmiede-Eisenwaaren Fabrik zu Hof in Illyrien*)¹⁶ ter bila med petimi najpomembnejšimi proizvajalci v Habsburški monarhiji – poleg livarn Blasko (Salmova) na Moravskem, Hořovice in Nový Jáchymov na Češkem ter Mariazell na avstrijskem Štajerskem.¹⁷ Na višku svoje dejavnosti v tridesetih in štiridesetih letih 19. stoletja je izdelke pošiljala na razstave, ki jih je priredilo Notranjeavstrijsko industrijsko in obrtno društvo v Celovcu (1838), Gradcu (1841) in Ljubljani (1844), ter na Vseavstrijsko obrtno razstavo na Dunaju (1845). Zaradi »čistega liva, lepih in predvsem nadvse okusnih oblik« je zanje prejela najvišja priznanja,¹⁸ to pa predstavlja začetek industrijskega oblikovanja na Slovenskem.¹⁹ O izdelkih sta poročala tedanji časopis *Illyrisches Blatt*²⁰ in avstrijski industrijsko-obrtni list *Allgemeines Anzeigblatt*.²¹ V oblikovnem smislu so bile tako v prvi kot v drugi polovici 19. stoletja v veliki meri zastopane klasicistične prvine, zlasti v štiridesetih letih se pojavijo neorokokojske in iz Anglije prevzete neogotske oblike, v drugi polovici pa je pre-

vladal historizem.²² V obdobju zadnjega razcveta od štiridesetih do sedemdesetih let 19. stoletja je livarna še dobivala pomembnejša naročila (med drugim litoželezni vodnjaki za mestne trge, npr. v Novem mestu, Idriji, Višnji Gori, Žužemberku; most v Ljubljani – t. i. Mrtniški/Hradeckega most), potem pa je vse do njenega razpusta leta 1891 sledilo obdobje stagnacije. Vzrokov za neuspeh je bilo več, med glavnimi so bile slabe prometne razmere, saj je železnica zamujala, pa tudi politične, kajti Auerspergi so bili med slovenskimi politikami nepriljubljeni; primanjkovalo je rude in tista z bližnjih rudišč je bila slaba, pestila jo je nerentabilnost itd. Vse to je lastnike pripeljalo do tega, da so svoje gospodarske dejavnosti iz slovenskega prostora začeli prenašati na Češko.²³

Valvasorjev kip na vrhu vodnjaka v Višnji Gori je bil ulit po modelu, ki ga je izdelal Franc Ksaver Zajec (1821–1888) in ga hranijo v Narodnem muzeju v Ljubljani.²⁴ V Sovodnju v Poljanski dolini rojeni Zajec se je sprva učil pri podobarju Luki Čeferinu v bližnji Idriji (1843–1847), v letih 1847–1848 je obiskoval dunajsko akademijo, a se je v razburkanem času marčne revolucije vrnil k Čeferinu, od 1851 do 1853 pa je obiskoval Münchensko akademijo ter je tako naš prvi akademsko šolani kipar in ne le podobar.²⁵ Zajec je med drugim serijsko izdeloval celopostavne in doprsne portrete ter figure iz patiniranega mavca. Tako je upodobil Barago, Bleiweisa, Costo, Prešerna, Slomška, Tomana, Vego, Valvasorja itd. Kipci znamenitih osebnosti so krasili meščanske salone, knjižnice, vitrine in podobno, lahko pa so služili tudi kot modeli v livarnah, npr. Valvasor. Z njihovo prodajo je želel Zajec tudi nekoliko izboljšati svoj slab materialni položaj.²⁶ Figure zaznamujeta trdno oblikovan telesni volumen in nezahtevna postavitve, večkrat so anatomske nekoliko nepravilne, sicer pa odete v zgodovinsko zvesto oblačilo, obvezno držijo tudi svoj značilni atribut.²⁷ Ker je torej v primeru Valvasorjevega vodnjaka Zajčevo sodelovanje z Auerspergovo livarno izpričano, ne bi bilo presenetljivo, če bi tudi za Idrijo, kjer je preživel kar nekaj časa, izdelal kip knapa²⁸ za vodnjak iz iste livarne. Strogo

¹⁴ Gl. npr. Šorn, *Železarna na Dvoru pri Žužemberku*, str. 7–36; Brate, *Tehniški spomeniki*, str. 9; Kladnik, *Sto slovenskih krajev*, str. 46–47; Žargi, *Auerspergova železarna*, str. 112–114; Pungercar in Podgornik Zaletelj, *Ureditev in predstavitev*, str. 107–113.

¹⁵ Prim. Šorn, *Železarna na Dvoru pri Žužemberku*, str. 14; Žargi, *Izdelki umetniškega*, str. 44; Ferner in Genée, *Kleinkunst*, str. 106; Kuzman, *Od kovaštva do*, str. 148–149; Pungercar in Podgornik Zaletelj, *Ureditev in predstavitev*, str. 108; Žargi (*Auerspergova železarna*, str. 113) kot leto Pantzovega prihoda v Dvor navaja že 1819.

¹⁶ Prim. Šorn, *Železarna na Dvoru pri Žužemberku*, str. 16; Ferner in Genée, *Kleinkunst*, str. 106.

¹⁷ Grolich, *Blanenská umělecká litina*, str. 21.

¹⁸ Žargi, *Izdelki umetniškega*, str. 44.

¹⁹ Žargi, *Železarna na Dvoru pri Žužemberku in začetki*, str. 39–44; Žmavc, *Tehniška besedila*, str. 62.

²⁰ Prim. *Illyrisches Blatt*, št. 1, 5. 1. 1843, str. 1–2; *Illyrisches Blatt*, št. 37, 12. 9. 1844, str. 149–151.

²¹ Žmavc, *Tehniška besedila*, str. 62.

²² Žargi, *Izdelki livarne*, str. 278.

²³ Prim. Šorn, *Železarna na Dvoru pri Žužemberku*, str. 23; Žargi, *Izdelki livarne*, str. 278; Žargi, *Kovina*, str. 13–31; Žargi, *Železarna na Dvoru*.

²⁴ Žargi, *Izdelki livarne*, str. 277, sl. 182 (str. LXXVI); Žitko, *Kipar Franc Ksaver Zajec*, str. 39 (sl. 5), 40, 60, 62; Žargi, *Železni vodnjaki*, str. 62.

²⁵ Gl. Žitko, *Kipar Franc Ksaver Zajec*, str. 52–53; Žitko, *Zajec (Zaic, Saiz) Franc Ksaver*, str. 751–752; Zajec, *Franc Ksaver (1821–1888)* (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi852992/>, 2. 4. 2018).

²⁶ Globočnik, *Likovno in simbolno*, str. 139–140.

²⁷ Žitko, *Kipar Franc Ksaver Zajec*, str. 40.

²⁸ V zvezi s figuro rudarja omenimo še zapis, ki ga je objavil Matija Žargi (*Železni vodnjaki*, str. 62), in sicer na podlagi virov iz arhivov v Novem mestu in Kranju v zvezi z nerealiziranim vodnjakom v Metliki, ki naj bi ga bila izdelala livarna v Dvoru: »Takratni direktor železarne na Dvoru Damas Krestan je na željo Franca Guština iz Metlike 17. avgusta 1886

frontalen, precej tog bidermajerski lik namreč močno spominja na njegove izdelke.

Kot vidimo na risbah vodnjakov št. 8 oziroma 19 v katalogu Salmove livarne v Blanskem na Moravskem – med seboj se razlikujeta le po velikosti in teži, prvi ima 300 in drugi 232 kg²⁹ –, se je dvorska livarna skoraj v celoti naslonila na modela te livarne. Zgodovina Blanskega je tesno povezana z železom in produkcijo umetniških odlitkov, ki so jih izvažali po celotni Habsburški monarhiji. Leta 1766 je tamkajšnja železarna kupila plemiška družina Salm-Reifferscheid (železarna imenovana Fürst Salm'sches Eisenwerk Blansko/Gräfllich Salmschen Hüttenwerke von Blansko).³⁰

Najzaslužnejši za njen razcvet je Hugo Franc (František) starogrof Salm-Reifferscheid (1776–1836),³¹ edini otrok iz zakona med Karlom knezom Salm-Reifferscheid-Krautheimom (1750–1838)³² z gospostev Rájec (Raitz), Jedovnice in Blansko, ter Pavlino grofico Auersperg (1752–1791).³³ Zdi se, da je bilo Hugu, ki mu je bila krstna botra sama cesarica Marija Terezija, ukvarjanje z železarsko industrijo položeno v zibelko. Prav njegov ded, torej Pavlinin oče, grof in (od leta 1783) knez Karel Jožef Auersperg iz Kočevja, je leta 1795 zaprosil za koncesijo za ustanovitev železarne v Žužemberku in jo utemeljil z argumentom, da je takšen obrat v kraju potreben, ker njegovi tamkajšnji podaniki zaradi revščine bežijo na Hrvaško. Že naslednje leto je knežja železarna na Dvoru začela obratovati.³⁴ Tako kot oče Karel je bil tudi Hugo vsestransko nadarjen in je prejel široko razsvetljensko izobrazbo, od naravoslovja (še posebej ga je zanimala kemija) in humanistike do umetnosti.

poslal ponudbo za vodnjak v Metliki in jo opremil s petimi skicami. Priporočil je skico številka ena in navedel cene za posamezne dele vodnjaka. Brez sklede in figure bi stal 70 goldinarjev. Na skici sta posebej upodobljeni figuri rudarja za 40 goldinarjev in Rahele za 30 goldinarjev. Sklede bi veljala 35 goldinarjev. Krestan je obljubil, da bi vodnjak s pripadajočo črpalko lahko izdelali in montirali v štirih do petih tednih. Vodnjaka Guštin ni naročil.»

²⁹ Katalog hrani Muzeum Blanenska v Blanskem na Moravskem.

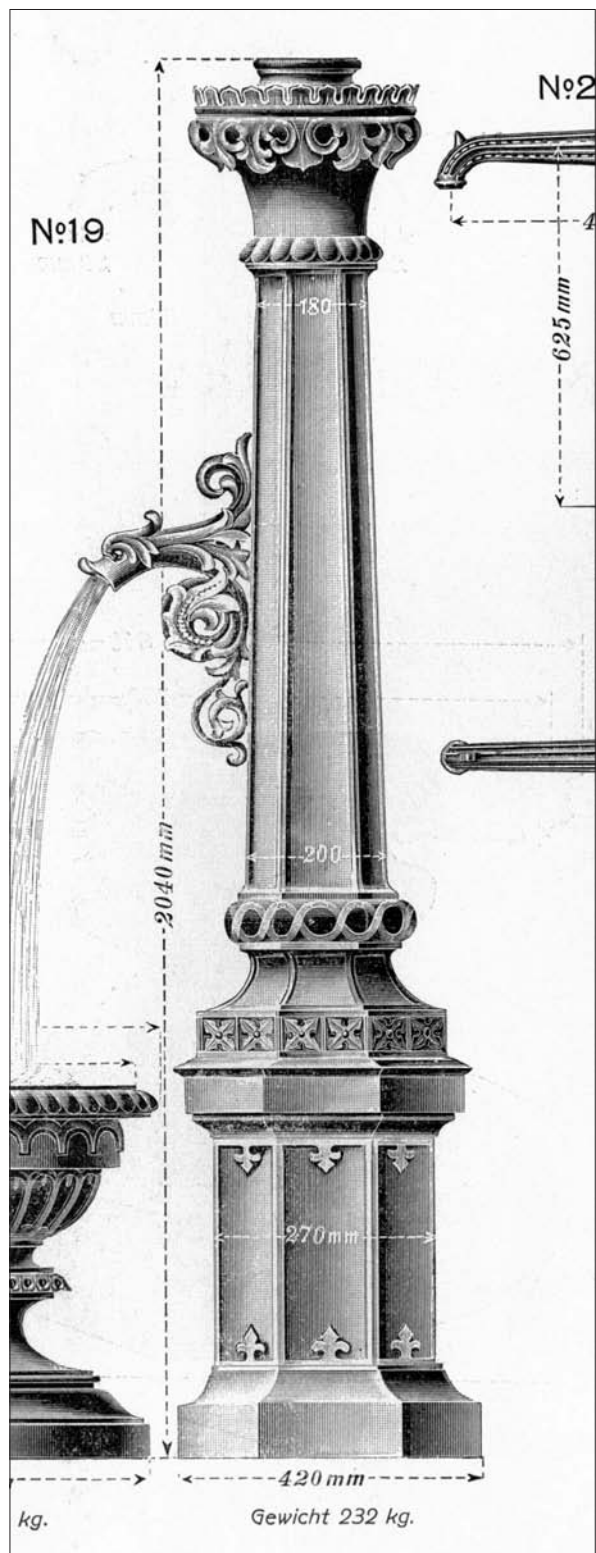
³⁰ O livarni gl. npr. Pilnáček, *250 let blanenských železáren*; Rasl, *Decorative cast*, str. 43–46 in passim; Schmidt, *Der preussische*, str. 227.

³¹ Leta 1816 je skupaj z Jožefom grofom Auerspergom in Johannom Nepomukom Mitrovským dal pobudo za ustanovitev narodnega muzeja na Moravskem, kar se je čez dve leti tudi uresničilo. Izkazal se je tudi kot mecen. V nasprotju s prevladujočim prepričanjem aristokracije, da je ukvarjanje z ekonomskimi posli za plemiški stan neprimerno, je imel Hugo zelo široke interese in je zavestno deloval v smeri izboljšanja družbe in rasti ter razvoja ekonomije. Gl. Pilnáček, *250 let blanenských železáren*, str. 78 sl.; Freudenberg, *Lost Momentum*, str. 233–235, 237; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 364–365; BLKÖ: Salm-Reifferscheid-Krautheim, Hugo Franz Altgraf (https://de.wikisource.org/wiki/BLK%C3%96:Salm-Reifferscheid-Krautheim,_Hugo_Franz_Altgraf, 3. 4. 2018).

³² Preinfalk, *Auerspergi*, str. 497.

³³ Prav tam, str. 252.

³⁴ Šorn, *Železarna na Dvoru pri Žužemberku*, str. 7–36; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 252.

Risba modela št. 19 v Salmovem katalogu (Blansko, Muzeum Blanenska, Fond 14).

Vedno je težil k uporabi svojega znanja v praktične namene. Vodenje livarne v Blanskem je prevzel leta 1806, kar predstavlja pomembno prelomnico. Kot tehničnega direktorja je zaposlil omenjenega Pantza.

Le nekaj let po zaprtju Auerspergove livarne v Dvoru je 1896 Salmova železarna prišla v last praške delniške družbe Akciová společnost strojírny/Maschinenbau-Aktiengesellschaft (nekdanja Breitfeld-Daněk & Co.).

Stiki med livarnami, tako na ravni upravljanja kot umetnostnih vplivov, so bili v 19. stoletju pogosti. Livarne so kljub tekmovalnosti v glavnem gojile prijateljske odnose ter so med seboj izmenjevale vzorce in modele izdelkov. To še posebej velja v konkretnem primeru, saj sta bili, kot rečeno, livarni v Blanskem in na Dvoru povezani tako poslovno kot tudi sorodstveno. Ignaz pl. Pantz, ki ga je že Hugo František Salm postavil za direktorja svoje livarne, je kasneje na povabilo kneza Auersperga prišel v Dvor in tudi tam prevzel vodenje železarne.³⁵ S Salmovo livarno in njenim nasledstvom pa je poslovno sodeloval tudi idrijski rudnik živega srebra, o čemer med drugim priča nekaj ohranjene rudniške strojne opreme.³⁶

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Blansko, Muzeum Blanenska, Fond 14.

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji.
SI_ZAL_IDR/0129. Občina Idrija, Arh. št. 112.

ČASOPISNI VIRI

Illyrisches Blatt, 1843, 1844.
Slovenski gospodar, 1896.

USTNI VIR

Nande Rupnik, Idrija (marec 2018).

SPLETNE STRANI

BLKÖ: Salm-Reifferscheid-Krautheim, Hugo Franz
Altgraf
Spletni vir: https://de.wikisource.org/wiki/BLK%C3%96:Salm-Reifferscheid-Krautheim,_Hugo_Franz_Altgraf (3. 4. 2018).
Idrija-Arhiv. Korletov vodnjak na popravilo, 21. 5. 2007

Spletni vir: <http://www.idrija.com/03novicadneva/idrija-novice-arhiv/2007/05-21.htm> (2. 4. 2018).
Zajec, Franc Ksaver (1821–1888)

Spletni vir: <http://www.slovenska-biografija.si/osebba/sbi852992/> (2. 4. 2018).

LITERATURA

Arko, Mihael: *Zgodovina Idrije*. Gorica: Katoliška knjigarna, 1931 (ponatis Idrija, 1993).

Boškovič, Bogo: Ob prenovi Švice. *Idrijski razgledi*, 1997/1, str. 81–85.

Brate, Tadej: *Tehniški spomeniki*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1991.

Čemažar, Valentin-Zdravko: *Novaki, Novačani in »vaznkaš«* skozi čas. Gorenji Novaki: samozaložba, 2009.

Ferner, Helmut in Elfriede Genée: *Kleinkunst in Eisenguss*. Brünn (Brno): Petr Dvořák Verlag, 1992.

Freudenberger, Herman: *Lost Momentum. Austrian Economic Development 1750s–1830s* (Zbirka Studien zur Wirtschaftsgeschichte und Wirtschaftspolitik, 8). Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 2003.

Globočnik, Damir: *Likovno in simbolno. Kolektivni spomin slovenstva v likovni umetnosti*. Ljubljana: Slovenska matica, 2017.

Grolich, Vratislav: *Blanenská umělecká litina* (katalog razstave). Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1991.

Heritage of Mercury. Almadén and Idrija. Madrid: Technical general secretariat, Department general of publications, information and documentation, 2010.

Horvat, Franci: *Sto vodnjakov na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba, 2005.

Ignac Engelbert pl. Pantz: *Tri tisočletja železarstva na Slovenskem. Slovenska pot kulture železa* (katalog razstave) (ur. Karla Oder). Ravne na Koroškem: Koroški pokrajinski muzej, 2008, str. 29.

Kavčič, Janez: Ponovno odkritje spominske plošče J. A. Scopolija. *Idrijski razgledi*, 1997/1, str. 88–90.

Kermavnar, Simona: Korletov vodnjak z rudarjem v Idriji. *Idrijske novice*, št. 432, 23. 3. 2018, str. 10.

Kladnik, Darinka: *Sto slovenskih krajev*. Ljubljana: Prešernova družba, 1994.

Kuzman, Karl: Od kovaštva do modernih tehnologij preoblikovanja. *Zgodovina strojništva in tehniške kulture na Slovenskem* (ur. Mitjan Kalin). Ljubljana: Fakulteta za strojništvo, 2010, str. 148–153.

Pergovnik, Darja in Gojko Zupan: Ljubljana. Tivoli – ljubljanski mestni park. *Zgodovinski parki in vrtovi v Sloveniji. Historical Parks and Gardens in Slovenia* (ur. Jerneja Batič) (Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine). Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino, 1995, str. 62–67.

Pilnáček, Josef: *250 let blanenských železáren 1698–*

³⁵ Prim. Žargi, Izdelki livarne, str. 276; Grolich, *Blanenská umělecká litina*, str. 21; Ignac Engelbert pl. Pantz, v: *Tri tisočletja železarstva na Slovenskem. Slovenska pot kulture železa* (katalog razstave) (ur. Karla Oder), Ravne na Koroškem, 2008, str. 29.

³⁶ *Heritage of Mercury*, str. 147–148.

1948. Blansko: Českomoravská-Kolben-Daněk 1948.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledeh mogočnega tura*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005.
- Preinfalk, Miha: Feldmaršal Josef Radetzky zasebno – predniki, družina, potomci. *Feldmaršal Radetzky in Slovenci* (ur. Miha Preinfalk) (Zbirka Thesaurus memoriae, Opuscula 5). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2017, str. 27–50.
- Prezelj, Viktor: *Prispevki k zgodovini Cerkljanske Idrije*: samozaložba Viktor Prezelj 1992.
- Pungerčar, Majda in Judita Podgornik Zaletelj: Ureditve in predstavitev območja in izdelkov železarne na Dvoru / Arrangement and presentation of the Dvor iron works area and its product. *Muzeji, dediščina in kulturna krajina / Museums, Heritage and Cultural Landscape* (I. Mednarodni kongres slovenskih muzealcev SMD – SMS – ICOM/ I. International Congress of Slovenian Museums). *Zbornik/Acta*, Piran 20.–22. 10. 2016, str. 107–113.
- Rasl, Zdeněk: *Decorative cast ironwork (Catalogue of artistic and decorative iron castings from the 16th to 20th centuries preserved at the National Technical Museum of Prague)* (katalog razstave). Prague: Národní technické muzeum, 1980.
- Schmidt, Eva: *Der preussische Eisenkunstguss: Technik – Geschichte – Werke – Künstler*. Berlin: Mann Verlag, 1981.
- Šorn, Jože: Železarna na Dvoru pri Žužemberku. V: Šorn, Jože, Meta Matijevič in Matija Žargi: *Železarna na Dvoru pri Žužemberku*. Zgodovina, tehnologija, izdelki. Novo mesto: Dolenjski muzej, 1980, str. 7–36.
- Terpin, Rafael: Stara Idrija: od Kosovega mostu do Stare zadruge. *Idrijski razgledi* 52, 2007/2, str. 31–47.
- Terpin, Rafael: *Švica, Idrijske hiše*. Idrija: samozaložba Rafael Terpin – Logatec: VZA-GO & VPD, 2011.
- Vidic Grah, Anita: Prenova stavbe Kosovelova 8 ali moja zgodba o Švici. *Idrijski razgledi*, 1997/1, str. 73–80.
- Žargi, Matija: Izdelki livarne na Dvoru pri Žužemberku. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 14–15, 1978–1979, str. 275–278, sl. 176–188 (str. LXXV–LXXVIII).
- Žargi, Matija: Izdelki umetniškega železnega liva železarne na Dvoru. V: Šorn, Jože, Meta Matijevič in Matija Žargi: *Železarna na Dvoru pri Žužemberku*. Zgodovina, tehnologija, izdelki. Novo mesto: Dolenjski muzej, 1980, str. 43–59.
- Žargi, Matija: Železarna na Dvoru pri Žužemberku in začetki industrijskega oblikovanja na Slovenskem. *Sinteza* 53/54, 1981, str. 39–44.
- Žargi, Matija: Kovina. *Gradovi minevajo, fabrike nastajajo. Industrijsko oblikovanje v 19. stoletju na Slovenskem* (katalog razstave). Ljubljana: Narodni muzej, 1991, str. 13–31.
- Žargi, Matija: Železni vodnjaki. *Rast* 61, februar 1999, str. 61–62.
- Žargi, Matija: *Železarna na Dvoru ob Krki 1795–1891*. Novo mesto: Dolenjska založba, Narodni muzej Slovenije, 2000.
- Žargi, Matija: Auerspergova železarna EŠD 8120. *Zgodnja industrijska arhitektura na Slovenskem. Vodnik po arhitekturi* (zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine) (ur. Damjana Prešeren). Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine, str. 112–114.
- Žitko, Sonja: Kipar Franc Ksaver Zajec (1821–1888). Analiza izbranih del z vidika historizma. *Loški razgledi* 34, 1987, str. 35–67.
- Žitko, Sonja: Zajec (Zaic, Saiz) Franc Ksaver. *Slovenski biografski leksikon* (ur. Jože Munda), 14. Ljubljana, 1986, str. 751–752.
- Žmavc, Ksenija: Tehniška besedila od 19. stoletja do ustanovitve Univerze v Ljubljani. *Zgodovina strojništva in tehniške kulture na Slovenskem* (ur. Mitjan Kalin). Ljubljana: Fakulteta za strojništvo, 2010, str. 61–72.

S U M M A R Y

Fountain with the miner in Idrija

Idrija boasts an interesting fountain which was set up in 1868 by the then Idrija's Mayor Karol Höchtl (Hochtl), after whom it was also named – Karel's fountain. It consists of the lower stone part and the upper cast iron part. The lower part made of Hotavlje limestone was most likely the work of stonemason Jakob Kokalj (born 1857) from Gorenji Novaki near Cerklje. Given the year of Kokalj's birth, the fountain's stone part is clearly not the original one. The article primarily focuses on the cast iron part, which was made in the foundry at Dvor near Žužemberk. Originally, this part represented a complete work in itself that most probably stood on bare ground or a base, just as may still be observed today in the essentially very similar and somewhat more recent Valvasor's fountain in Višnja Gora (1872), which was likewise cast in the foundry at Dvor. The central parts of both fountains are designed in the shape of a pillar (Germ. *Brunnenständer, Druckständer*) – more accurately, an octagonal pillar – with taps. The fountain in Višnja Gora has two taps and the one in Idrija four, shaped like stylized fish heads growing out of consoles designed as perforated *Acanthus*' leaves. The pillars are crowned with a wide leaf wreath each; on

top of the fountain in Idrija is the statue of a standing miner and the fountain in Višnja Gora is topped with the statue of Johann Weikhard Valvasor.

Auersperg's ironworks at Dvor started operating in 1796 and ceased production in 1891. It was one of the most important foundries in the Habsburg Monarchy. Its "fine castings of beautiful and above all exquisitely tasteful forms" earned it the highest awards, as well as marked the beginnings of industrial design in Slovenia. Valvasor's statue on top of the fountain in Višnja Gora was cast using the model of Franc Ksaver Zajec, the first Slovenian sculptor to hold an academic degree. Zajec may have just as well also made the miner's statue on top of the fountain from the same foundry for Idrija – where he spent the years 1843–1847 and the tumultuous period of the March Revolution as an apprentice in the workshop of Luka Čeferin. Namely, with its strictly frontal pose, the rather rigid Biedermeier figure is very reminiscent of his products.

As evident from the drawings in the pillar foun-

tains catalogue of Salm's foundry in Blansko, Moravia, Auersperg's establishment made the fountains for Idrija and Višnja Gora by closely relying on the models of the above-mentioned foundry. However, this is not so surprising, as the two establishments were connected through business as well as familial ties. The history of Blansko is closely linked to iron and production of artistic castings, which were exported across the whole of the Habsburg Monarchy. In 1766, the local ironworks was bought by the noble family of the Counts of Salm-Reifferscheid. The greatest merit for its booming business is ascribed to Hugo Franz, who took over the establishment in 1806. It was his maternal grandfather, Prince Karl Josef Auersperg from Kočevje, who asked for a concession in 1795 to found the ironworks at Dvor. Ignaz von Pantz, already appointed director in Hugo Franz Salm's foundry, later came to Dvor on the invitation of Prince Auersperg and took over the running of the local iron foundry as well.